

ریتون چیست؟

تورج رهبر گنجه

می خوانیم: ظرفی باشد که آن را از طلا و نقره، و یا از گل به صورت جانوران خصوصاً شیر LION . سازند و بدان شراب خورند. ریتون واژه یونانی است و به ظرفی گفته می شود که بخش قدیمی [protom] انسان و یا حیوان و از ظرفی به شکل شاخ که در بخش تحتانی به هم متصل می شوند تشکیل شده است. این نوع ظرف را اقوام هیتیت (۵) Hitit از آن پیرو (۶) در اسناد تاریخی خود یاد کرده اند. در فرهنگ یونانی به نوع ظرفی اطلاق می گردد که قسمت بالای آن به شکل قده [عمودی- افقی] و بخش پایین آن به سر و یا گرده حیوان و نیز بندرت به نیم تنه انسان متصل می شود. که از لحاظ فرم ظاهری سه گونه اند:

الف- ریتون هایی که در محل اتصال ساغر به بخش قدیمی حیوان و یا انسان زاویه ۹۰ درجه به خود می گیرند.

ب- ریتون هایی که ساغر آنها با یک انحنای ملایم به بخش قدیمی حیوان متصل می شوند.

پ- ریتون هایی که ساغر آنها در سر و یا گرده حیوان تعبیه شده اند، که اغلب ریتون های عصر «ماد» (۷) از این نوعند. تفاوت این ریتون ها با «اوتوخوس» (۸) یونانی علاوه بر فرم ظاهری، در حفره های تعبیه شده برای ریزش مایعات هستند.

این نوع ظرف [ریتون ها] ابتدا در مراسم آیینی، مذهبی استفاده و به عنوان هدایای ارزشمند به معابد نیز اهداء می گردد. و در آیین ها برای ریختن مایعات خوشبو استفاده می کردند. اغلب در مراسم مذهبی از ریتون هایی با اشکال حیواناتی چون، شیر، ببر با چنگال هایی تیز، گراز، عقاب، حیوانات افسانه ای و شاختار، استفاده می گردید و علت ظاهر شدن این حیوانات، در قسمت پایین آن، این است که تصور می شده اشخاص با نوشیدن مایع درون ظرف،

هزاران سال پیش در عصر نوسنگی (۱) زمانی که بشر می کوشید از ابزارهای سنگی استفاده کند؛ به صورت اتفاقی از مزایای گل، آگاهی یافت. بنابراین، فراوانی و نیز دسترسی آسان به آن سبب شد تا ظروفی بسازد. مراحل گردآوری، جمع آوری (۲)، آغاز تولید و کشاورزی (۳) و پس یکجانشینی (۴) را پشت سر گذاشت. طبیعت، معلم انسان پیش از تاریخ، چگونگی ساخت سفال را به او آموخت و چگونگی آن را در دوره گردآوری خوراکی ممکن ساخت. کشفیات باستانشناختی حکایت از آن دارد که نخستین استفاده بشر از ظروف گلین در آفریقای شرقی و مربوط به عصر نوسنگی بوده است.

انسان به تجربه دریافت که خاک رس مورد نیاز خود را باید از زمین هایی که ترک خورده می شوند و به صورت لایه لایه در می آید تهیه کنند. او هزاران سال ساخت سفال را با دست انجام داد و از اواخر هزاره پنجم پ. م با ورود چرخ سفالگری، زندگی انسان باستان وارد مرحله نوینی شد و این هنر سفالگری در طی هزاران سال، در نهایت به تولید و ساخت "Rhyton" انجامید، که با کشف فلز، شیشه و درک قابلیت سنگ های معدنی و عاج به اوج شکوفایی رسید.

"Rhyton" ریتون [تعریف] - و- انواع آن

ریتون تعریف و شکل خاصی ندارد. در فرهنگ های مختلف نام های گوناگون برای ریتون آمده و در حفاری های باستانشناسی با اشکال متنوعی ظاهر شده است. مفهوم کلمه «تکوک» در لغت نامه دهخدا چنین است:

تکوک چیزی است زرین یا آهنین بر صورت گاو یا ماهی یا مرغ و بدان شراب می خورند.

در فرهنگ «لغت فرس اسدی» در رابطه با ریتون

«ریتون Rhyton» یا به تعبیری که در لغت نامه

دهخدا آمده است: «تکوک»، ظروفی است با

اشکال متنوع و زیبا، که به باور

باستان شناسان انسان های پیش از تاریخ،

نخست آن را به تقلید از طبیعت و برای بردن

آب به داخل

غارها مورد استفاده قرار می دادند.

کشفیات باستان شناختی، نخستین استفاده

بشر از ظروف گلین را در آفریقای شرقی و

مربوط به عهد «نوسنگی» می داند.

این ظرف ها از ابتدایی ترین شکل

خود «ظروف گلی» تا ظروف سفالی، فلزی،

شیشه ای و ترکیبی، مراحل تکاملی

خاصی را پیموده اند.

در جستار حاضر، نویسنده نخست تعریف،

کاربردها و انواع ریتون را به لحاظ شکلی و

ترکیبی مورد بحث قرار داده، سپس با اشاره به

سیر تحول ریتون سازی در ایران و جهان، دو

فرضیه مرتبط با کاربرد ریتون را

توضیح داده است.

قدرت جادویی حیوان فوق را به خود منتقل می سازند.

ریتون‌ها از نظر جنس مواد ساخت پنج گونه اند:

۱- ریتون‌های سفالین

۲- ریتون‌های فلزی [طلا- نقره و مفرغ]

۳- ریتون‌های شیشه‌ای

۴- ریتون‌های ساخته شده از عاج

۵- ریتون‌های ساخته شده از سنگ‌های معدنی و زر
از نظر فرم و اشکال گونه‌های متفاوتی از ریتون در حفاری‌های باستان‌شناسی کشف شده، که عبارتند از: ریتون‌هایی به اشکال، شیر، بز کوهی، شاخدار، قوچ، گراز، ببر با چنگالی تیز، ماهی، حیوانات افسانه‌ای [اسفنگس] (۹)، گاو کوهاندار، سگ، نیم‌تنه انسان، کفش، چکمه، انواع ریتون مخروطی، کروی، استوانه‌ای، تنگ، آبخوری، کوزه‌های آبریزدار، پیاله‌ها (آمفورا) (۱۰)، خوک‌نر، منقار پرندگان، آهویی با شاخ برگشته.

سیر تحول ریتون‌سازی

هنر ریتون‌سازی با توجه به یافته‌های علمی باستان‌شناسی در مناطق آسیای صغیر از جمله حاجیلار (۱۱) به دوره نوسنگی می‌رسد. نمونه‌های به دست آمده از تمدن‌های باستانی اورارتوها (۱۲) و اقوام سکایی (۱۳) در جنوب روسیه، شهر آدانا (۱۴)، ریتون‌های به شکل بز وحشی و گریفون (۱۵) از شهر ارزنجان (۱۶) و ارزروم (۱۷) و نیز بخش مرکزی آسیای صغیر [هیئت‌ها] هیچ‌گاه از ظرافت هنر ریتون‌سازی ایران برخوردار نیستند. و علی‌رغم این که پیشینه ریتون‌سازی در آسیای صغیر از قدمت بیشتری برخوردار است لیکن ریتون‌های ایران با دقت و ظرافت بسیار ساخته شده‌اند، به طوری که بعد از هزاران سال هنوز تحسین همگان را برمی‌انگیزند.

ریتون‌هایی که از سرزمین‌های تحت نفوذ اورارتوها و فریگ‌ها (۱۸) به دست آمده‌اند و مربوط به قرون هشتم و هفتم ق.م هستند، از نظر فرم ظاهری قابل مقایسه با ریتون‌های فلزی و سفالین اقوام «ماد» و «مانا» (۱۹) بوده و با وجود این که «هیئت‌ها» نیز در مراسم دینی و مذهبی از آن استفاده نموده‌اند متأثر از هنر ریتون‌سازی ایران باستان بوده است.

در دوره «آشور جدید» (۲۰) پادشاهان علاقه وافری به استفاده از این نوع ظروف در مراسم مذهبی و نیز ضیافت‌ها داشتند. که نمونه‌هایی از آن در یک نقش برجسته آشوری به تصویر کشیده شده است. [در حدود ۲۰۰۰ سال ق.م در جنوب غربی آسیای میانه ظرف‌هایی سفالین و متنوع ظاهر گردید که فرم و اشکال آنها به سه گونه بود:

الف- ظروف پایه‌دار

ب- ظروف زاویه‌دار

□ «ریتون Rhyton» و اژه‌های است

یونانی که تعریف و شکل خاصی

ندارد. در فرهنگ‌های مختلف

نام‌های گوناگونی برای ریتون آمده

و در حفاری‌های باستان‌شناسی و

با اشکال متنوعی ظاهر شده و

معادل فارسی آن در لغت‌نامه

دهخدا «تکوک» است.

ریتون مربوط به دوره هخامنشی از جنس سنگ معدن و زر

ب- ظروف آبریزدار و دهان گشاد نیمه کروی و لبه‌دار.

در منطقه کوکچا (kukca) از نواحی خوارزم علاوه بر اشکال یادشده، ظروف خمیره‌ای هم ساخته می‌شد. ظرف‌هایی که از ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ ق.م ساخته شده‌اند، اغلب قیفی فرم پایه‌دار، فنجان شکل، ساغر گونه، و لیوان‌های کم‌باریک، قوری شکل، و پارچ و کوزه بودند. در قرون ششم و پنجم ق.م. در ناحیه گیوزلی (GiuZeli) خوارزم از سفال‌های گلدانی و استوانه‌ای استفاده می‌شد. در قرن چهارم ق.م در منطقه «کوی گریلکان» (Grilcan) قلعه خوارزم تحت عنوان ریتون به گونه نیم‌تنه انسان و حیوان ساخته شد. در نیاستان نخستین پایتخت «پارتیان» (۲۱) در حاشیه بیابان «قره قوم» در نزدیکی استپ‌هایی که قبایل آن به صورت چادرنشینی می‌زیسته‌اند اغلب ساغرهای ریتونی که برخی از عاج بوده ظهور کردند که مربوط به سده‌های دوم پ.م بودند. در قرون پنجم و

ششم ق.م «گیوزلی خوارزم» سفال‌های متنوعی را به دنیای باستانی معرفی کرد. «درتلی برزو» نزدیک سمرقند کوزه‌هایی با بدنه شلجمی قابل مقایسه با ظروف یونان به دست آمد. اما هیچ‌گاه توان برابری با هنر ریتون‌سازی در ایران را نیافتند.

قدیمی‌ترین سفال مربوط به عصر نوسنگی یا غارنشینی به نام دوره «گردآوری خوراک» نام دارد. در غار «هوتو» (۲۲) توسط کارکتون کون از دانشگاه پنسلوانیا صورت گرفت. در مکان‌های استقرار اولیه بشر در تپه علی کش (۲۳) ۷۰۰۰ تا ۶۶۰۰ ق.م تکه‌هایی از نوع سفال نرم و سبک به دست آمده است.

در تپه سراب (۲۴) پیکرک‌های گلین و ظروف سفالین بیضی شکل دست‌ساز ۶۰۰۶-۵۶۸۹ ق.م کشف گردید. بررسی دو تن از باستان‌شناسان بنام کیراتون keuraton و رالف سولکی (Rulfsoleky) در دره سولنوز توام با کشف آثار سفالی همراه بود. در هزاره پنجم ق.م. در منطقه «یاریم تپه» (۲۵) و در مناطقی چون «تپه سنگ چخماخ» (۲۶) گودین، سگزآباد (۲۷)، تپه حصار (۲۸)، غار کمربند (۲۹)، تپه گیان (۳۰) و شوش و در نهایت سیلک باستانی (۳۱) به زیباترین نحو ظهور نمود. در حفاری «زیویه» ziviya در دهکده خفتانلو در [دهکده تاریخی] در کردستان ظروفی به دست آمد که بخش انتهایی آن به شکل سر حیوان و تقلیدی از جام‌های شاخی شرابخوری دوره بربریت هستند و اعتقاد بر آن بود این سبک ظروف توسط اقوام اولیه آریایی به این سرزمین آمده است و عقیده داشتند نوشیدن در این گونه ظروف با اشکال حیوانات، قدرت و برتری بر آنان می‌بخشید.

زیباترین ظروف به اشکال ریتونی در سیلک کاشان Siyalk در گورستان ش «B» به صورت قوری منقوش با آبریز و به شکل منقار پرندگان بود که در مراسم مذهبی جهت ریختن مایعات خوشبو در هنگام تدفین و یا آیین‌های مذهبی استفاده می‌شد. به عبارتی ریتون ظرفی برای نیایش، آرامش بوده است و به دلیل ظرافت و فرم زیبایی که داشت جنبه تزئینی یافت. در مجالس و نیز برای اهداء به معابد و مکان‌های مقدس به عنوان نذورات شناخته شد. هنرمند باستان به سفال ابتدایی و دست‌ساز خویش جنبه روحانی بخشید. تا نه تنها مایه لذت چشم که مفهومی عمیق‌تر یابد. در میان ظروف مکشوفه نوشیجان تپه (۳۲) با توجه به معبد مرکزی آن سفال‌های بسیار کشف گردید. اشکال ظروف اغلب آبخوریهای گرم و صورتی با سطحی صاف و شفاف و دارای لوله‌ای ناودانی فرم بودند و در هنگام مراسم و آیین‌های مختلف از آنها استفاده می‌شد. در میان ظروف «کلاردشت» ساده‌ترین ریتون‌ها با شکل ظرفی بانوک دراز شروع شده و به جای نوک، با سر

پرنده‌ای پایان یافته است. منقار طولیل این ظروف ریتونی معرف گردن حیوان بوده و خود ظرف به شکل مرغی ساخته شده است. بدن آن کشیده و به تدریج آبریز آن به سر بز کوهی، یا آهوئی با شاخ برگشته نشان داده شده است. ریتون‌های مکشوفه در تپه باستانی «زیویه» کردستان اغلب به شکل سر حیوان با گردنی به عقب برگشته بوده که این نوع و فرم از پیشگامان ریتون‌های طلایی گنجینه همدان عصر هخامنشی می‌باشد. در میان تپه‌های پیش از تاریخ دشت قزوین [تپه‌های زاغه، قبرستان، قره تپه] ظروف ریتونی بسیار زیبا، کره‌ای، مخروطی و استوانه‌ای و در تپه مارلیک (۳۳) به شکل گاو کوهاندار و گوشواره‌هایی در گوش به دست آمد. در نتیجه کاوش‌های صورت گرفته در روستای ولیران واقع در بخش مرکزی دماوند چهار ریتون و یک نمونه «آفورای» سفالین به دست آمد.

سه ریتون به شکل بز کوهی و یک ریتون به شکل کفش ظاهر گردیدند. با کشف فلز بشر به درک آن نیز پی برد. هنر فلزکاری تمدن دره نیل و سند سهم چشمگیری در فرهنگ و تمدن دارد. فلزکاری (متالورژیک) در این تمدن بسیار دیرتر از فلات ایران بوده است. تا هزاره پنجم پیش از میلاد ایران دوران سنگ را طی نموده ولی در همین زمان «مس» copper شناخته شد. آغاز دوران «مس» copper در ایران از هزاره سوم ق. م است. در تپه حسنلو نمونه‌هایی از آن به دست آمد. در عصر عیلامی فلز یک کالای اقتصادی محسوب می‌شد. از هزاره دوم ق. م آهن کشف شد. آورده‌اند که بشر طلا را زودتر از آهن و مس کشف کرده است. از میان آثار فلزی [مفرغی] ظروف و اشیاء لرستان شهرت جهانی دارد. و حوزه آن از ناحیه آذربایجان غربی تا شوش باستانی است. مارلیک، کلورز، کلاردشت، زیویه نیز شاهد گسترش هنر فلزکاری از حیث فرم، نقش و سبک ظروف بودند. هخامنشی‌ها فلزکاری را در سرلوحه کار خود قرار دادند هر چند دامنه این نفوذ هنر هخامنشی بر وسعتی بیش از ۳/۵ میلیون کیلومتر مربع بود اما هنر هیچ‌گاه توقف نیافت. داریوش شاه سکه ضرب نمود و ریتون‌های طلایی قد برافراشتند. آنچه از هنر این دوره حاصل می‌شود ظروف دسته دار مجسمه به فرم حیوان در بالای دسته ظروف یا جام‌هایی به شکل بز کوهی بالدار و حیوانات اساطیری می‌باشد. به جرأت می‌توان گفت ریتون در عصر هخامنشی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود و این هنر در خدمت دربار و سلاطین قرار گرفت. هنر فلزکاری همچون معماری ترکیب و تلفیقی از هنرهای اورارتویی، سکایی و آشوری بود. علی‌رغم کاوش‌های متعدد صورت گرفته، تنها یک عدد ریتون از جنس شیشه در حفاری‌های تخت جمشید به دست آمده است.

زیباترین ریتون این دوره از جنس طلا و شامل مجسمه شیر بالدار و متصل به جامی بلند بوده که در

زیباترین ظروف به اشکال ریتونی، در «سیلک‌کاشان» به صورت قوری منقوش با آبریز و به شکل منقار پرنده‌گان بود که در مراسم مذهبی جهت ریختن مایعات خوشبو در هنگام تدفین، یا آیین‌های مذهبی استفاده می‌شد.

ریتون به شکل ظرف با حیوانی شاخدار مربوط به دوره پارسی حفاریات باستانشناسی همدان کشف شد. از آنجا که تا قبل از دوره هخامنشی اغلب از ریتون در مراسم نیایشی، تدفین و آیین‌های مذهبی استفاده می‌شد. در این دوره ریتون با شیوه و سبک درباری متجلی گردید. هنر ریتون‌سازی در این زمان باشکوه‌ترین هنر پیش از تاریخ به حساب می‌آید. قواعد و تصویر آفرینی با دقت و ظرافت تدوین شد. هنرمند هخامنشی از طلا و نقره، شیشه و سنگ‌های معدنی و زر ریتون‌های تحسین برانگیز آفرید. سلطنت سلوکیان در مرزهای غربی آن به دریای مدیترانه می‌زیسید و به مرزهای شرقی آن در رودخانه «گیداسپ» در شمال «هند» می‌پیوست. هنر به موازات گسترش موضوع و زمینه‌ها متنوع و با حرکت پویای خاص به وجود آمد.

در دوره اشکانی هر چند اطلاعات اندکی در این باره وجود دارد. اما هنر فلزکاری سیر ترقی پیموده است. به طوری که به سوریه، عربستان و فینیقیه صادرات داشته‌اند. اشیاء مکشوفه در گورهای

زاوی شمی (۳۴) در نزدیکی مالمیر در جنوب ایران در خوزستان نمونه آن هستند. ریتون‌های مکشوفه پارسی از جنس «عاج» بیانگر اهمیت ریتون‌سازی در این دوره و نیز به دلیل این که عاج از سرزمین‌های دور وارد می‌شد اغلب از آن در مراسم مذهبی استفاده می‌شده است. مجسمه‌ای که نیم تنه یک انسان از خدایان این دوره است جهت حمایت خدایان از نیایشگران ساخته شده است. در قلمرو هنرهای تزئینی پارسیان ابتکار پرحاصلی داشتند کاوش‌های باستانشناسی در ترکمنستان جایی که آرامگاه اولین حکمرانان پارسی بود، ریتون‌های عاجی زیبا کشف شد. این نوع ظروف با شاخی از حیوانات و صحنه‌هایی از اسطوره‌ها آراسته گردیده‌اند. هنر شیشه‌سازی هر چند اندکی افول کرد اما در «نسیاء» نخستین پایتخت باشکوه آنان حضور و تداوم آن ملموس است. با پایان یافتن سلطنت ۵۰۰ ساله [پانصدساله] پارت‌ها، حکومت ساسانیان در ایران به قدرت رسید. این دوره اوج هنر فلزکاری بود که انواع ریتون به اشکال حیوانات گوناگون دیده شد. به عبارتی ظروف نقره‌کاری ساسانی عالی‌ترین نمونه فلزکاری در جهان باستان محسوب می‌شود.

دو فرضیه کاربرد ریتون

الف- اولین یافته‌های باستانشناسی نشان از استفاده بشر اولیه از ریتون در مراسم، آیین‌ها و نیایش نیایشگران و مؤمنین باستان دارد. ریتون‌های مکشوفه در حاجیلار در آسیای صغیر در تپه‌های باستانی ایران از جمله شوش باستان، سیلک، گوابین، گیان، مارلیک، و حتی اقوام مادها، ماناها و نیز سکاها و آشور جدید، حکایت از این دارد که در مراسم مذهبی و ضیافت‌های آیینی مورد استفاده واقع شده است. حتی مؤمنین باستان به عنوان نذورات به معابد اهداء می‌کردند.

ب- با گسترش هنر ریتون‌سازی و به دلیل جذابیت فرم و نوع سبک ساخت آن، در مراسم ضیافت پادشاهان روزگار مورد استفاده واقع گردید. در عصر هخامنشی و ساسانی با گسترش هنر فلزکاری، هنر ریتون‌سازی به عالی‌ترین مرحله ساخت رسید و در دربار مورد استفاده واقع شد. بی‌گمان این دو عامل ظهور هنر ریتون‌سازی بشر به حساب می‌آید.

نتیجه‌گیری

ریتون‌سازی (Rhyton) اوج هنر سفالگری، فلزکاری و استفاده از عاج و سنگ‌های معدنی و شیشه‌سازی بوده است. ابتدا در مراسم مذهبی برای استفاده نیایشگران برای ریختن مایعات خوشبو استفاده گردید. اشکال آن اغلب حیوانات قدرتمند و دارای چنگال تیز بوده و اعتقاد داشتند نوشیدن از این گونه ظروف قدرت حیوان را به مؤمنین و عبادتگران باستان منتقل می‌ساخته است. به دلیل اهمیت خاصی که یافت به عنوان هدیه‌ای ارزشمند

- ۱۵- گریفون "Griffon" ریتون‌هایی که به اشکال حیوانات افسانه‌ای ساخته می‌شدند اطلاق می‌گردید.
- ۱۶- Evzuicon.
- ۱۷- Evzurum.
- ۱۸- frigs: از اقوام باستان که در هنر هخامنشی خصوصاً فلزکاری تأثیر قابل توجهی گذاشتند.
- ۱۹- mand: مانایی شاخه‌ای از اقوام آریایی بوده که در جنوب دریاچه ارومیه سکونت داشتند که در شکل‌گیری هنر و فرهنگ مادها تأثیر شگرفی نهادند. در منابع آشوری ماننا و مانناس و مونا یاد شده است.
- ۲۰- آشور جدید: قرن نهم قبل از میلاد.
- ۲۱- partian: منشأ نژادی پارت‌های باستانی بر حبس و گمان است. اولین بار نام پرثوه در کتیبه‌های بیستون و نقش رستم دیده می‌شود و نشان می‌دهد آن ولایات جزو کشور ایران باستان بوده است قریب ۵۰۰ سال بر ایران حکومت کردند.
- ۲۲- این غار به نام هوتونیز[هاتو- هوتو] آمده است. در فاصله یک کیلومتری غار کمر بند قرار گرفته و اولین بار در سال ۱۹۵۱ میلادی توسط coon.carlton [کارلتون کون] حفاری شد.
- ۲۳- تپه‌ای است منور که با قطری حدود ۱۳۵ متر که رأس آن تقریباً صاف و هموار بوده و ضخامت آثار باستانی آن به هفت متر می‌رسد. آقای دموورگان شناسایی آن را برعهده داشت.
- ۲۴- تپه سراب: در هفت کیلومتری شمال شرق کرمانشاه، و توسط آقای براید رود در سال ۱۳۳۸ خورشیدی شناسایی شد. این تپه معرف یک محل استقرار موقت فصلی با نوعی معماری ساده است.
- ۲۵- این تپه باستانی در حدود ۹ کیلومتری جنوب گنبد کابوس در دشت گرگان واقع است. رودخانه قره‌سو از امتداد شمالی تپه می‌گذرد و تقریباً تمام تپه شسته شده است. به همین دلیل به لهجه محلی آن یاریم تپه یعنی نیم تپه گویند. حفاریات آن در سال ۱۹۶۰ میلادی آغاز شده است.
- ۲۶- در هشت کیلومتری شاهرود و در مسیر اصلی شاهرود به گرگان واقع شده است. در سال ۱۹۶۹ م پر فسور سه ایچی مسودا "sei-ichi-masuda" ۷۳-۱۹۷۱ بررسی شد.
- ۲۷- سگزآباد. از مهمترین مراکز باستانی ایران در دشت قزوين به سمت بونین زهرا قرار دارد.
- ۲۸- این تپه باستانی در منطقه دامغان قرار دارد.
- ۲۹- غار کمر بند از تپه‌های مهم پیش از تاریخ ایران در منطقه مازندران در نزدیکی غار هوتو قرار دارد. قدمت آن به دوره ژوراسیک Jurassic می‌رسد. در سال ۱۹۴۹ میلادی آقای کارلتون کون حفاری کرد.
- ۳۰- در نزدیکی نهاوند و در جنوب غربی روستای گیان واقع است. در سال ۱۹۲۸ میلادی [۱۳۲۷ خورشیدی] شناسایی شد. رأس تپه ۱۹ متر از سطح زمین‌های اطراف بالاتر است. بزرگترین طول این تپه ۱۵۰ متر و توسط آقایان ژورژ کنتنو G.contenou و رمن گیرشمن R.Ghirishman بررسی شد.
- ۳۱- سیلک باستانی در ۳ کیلومتری جنوب غربی کاشان به فین Pin در روستای دز تنش Dizteche قرار دارد. آقای گیرشمن در سال ۱۹۳۳ م کار بررسی آن را آغاز کرد.
- ۳۲- نوشیجان تپه: در شصت کیلومتری جنوب همدان و ۲۰ کیلومتری غرب ملایر به طول ۸۰ متر و عرض ۳۰ متر و ارتفاع ۳۷ متر واقع شده است. کاوش‌های باستانشناسی آن در سال ۱۹۶۷ میلادی آغاز گردید.
- ۳۳- مارلیک: این تپه در رحمت‌آباد رودبار به عنوان یکی از مهمترین تپه‌های مربوط به اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول ق. م است. در سال ۱۳۴۰ توسط آقای دکتر نگهبان کار بررسی و کاوش‌های علمی آن آغاز گردید و اشیاء زرین بسیاری در قبور آن به دست آمد. جنم آن شهرت جهانی دارد.

از سوی نیایشگران و مردم باستان به معابد هدیه داده می‌شد. ریتون‌های مذهبی اغلب با اشکال شیر، حیوانات شاخدار، افسانه‌ای، نیم تنه انسان، پیر، بزکوهی، گاو کوهاندار و با حفره‌هایی ریز برای ریزش مایعات ساخته می‌شد. ریتون‌هایی که سلاطین و پادشاهان استفاده می‌کردند اغلب از جنس طلا و نقره و با حفره‌هایی گشاد برای ریختن مایعات ساخته می‌شده است. ریتون شیشه‌ای که در حفاریات باستان‌شناسی تنها یک نمونه از آن در کاوش‌های علمی تخت جمشید سال «۱۳۱۳» به دست آمده از سوی پادشاهان مورد استفاده قرار گرفته است. به عبارتی، هنر ریتون‌سازی ظریف هدیه دائمی ایرانیان باستان به تمدن، تاریخ و فرهنگ بشر محسوب می‌گردد.

منابع بی‌نوشته:

- ۱- سرفراز، دکتر علی اکبر؛ فیروزمندی، دکتر بهمن، ماد و هخامنشی، اشکانی، ساسانی، انتشارات مارلیک، ج اول، ۱۳۷۲، تهران.
- ۲- احسانی، محمد تقی. هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۶۸.
- ۳- گیرشمن، رومان، هنر ایران در دوره پارتی و ساسانی، ترجمه بهرام فره‌وشی، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۷۰.
- ۴- داوری، دکتر حسین، اطلس ملی ایران، صنایع دستی، سازمان نقشه‌برداری کشور، تهران، ۱۳۸۰.
- ۵- کخ، هاید ماری، از زبان داریوش، انتشارات کارنگ، اسفند ۱۳۸۳.
- ۶- هولوا فرانک، باستان‌شناسی غرب ایران، ترجمه: زهرا باستی، انتشارات سازمان سمت، ۱۳۸۱.
- ۷- شهیم‌زادی، دکتر صادق ملک، ایران در پیش از تاریخ، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۸.
- ۸- معصومی، غلامرضا، تاریخچه علم باستانشناسی، انتشارات سازمان سمت، تهران، ۱۳۸۳.
- ۹- آنتون، مورنگارت، هنر کلاسیک خاور نزدیک [هنر بین‌النهرین باستان]، ترجمه زهرا باستی، دکتر محمدرحیم صراف، انتشارات سازمان سمت، بهار ۱۳۷۷.
- ۱۰- ویلیام، و. هاولز، ۲۰ میلیون سال تحول و تکامل تبار انسان.

- ۱- واژه neolithic از ترکیب دو کلمه یونانی neo به معنی تازه و نو و lito یعنی سنگی گرفته شده است. در این دوره فصل یخبندان جای خود را به گرما و رطوبت داد و هوا برای زندگی انسان نخستین مساعدتر گردید.
- ۲- برخی از باستان‌شناسان از جمله چایلند، چرخش و روی آوردن انسان نخستین به تولید از مرحله جمع‌آوری غذا را انقلاب نوسنگی می‌دانند. در این مرحله انسان برای تأمین غذا دائم در قلمرو خود تردد می‌نماید.
- ۳- این دوره به معنی کاشت گیاهان و غلات قابل مصرف، رام کردن حیوانات، که بعد از کشف آتش مهمترین انقلاب در تاریخ فرهنگ انسان اولیه به حساب می‌آید.
- ۴- در این مرحله ده، دهکده‌ها و زندگی یکجانشین مراحل شهرنشینی را فراهم ساخت. تولید غذا اسکان و استقرار را در پی داشت. [استقرار موقت- استقرار دائم].
- ۵- هینیت
- ۶- Bibrú.
- ۷- بزرگترین امپراطوری روزگار باستان به وسیله «دیاگو» روی کار آمد (قرن هفتم پ. م).
- ۸- اونتو خوس "onto khous" ظروفی بود برای شرابخوری بابه‌ای به شکل یک شیدر.
- ۹- sphanx ترکیبی از انسان و حیوان افسانه‌ای.
- ۱۰- Amphoura: ظرفی گلدانی فرم با دودسته قرنیه و گردن کوتاه با لبه برگشته به خارج و بدنه کروی شکل که در ایران عصر هخامنشی و یونان باستان رایج بود.
- ۱۱- hacilar تپه‌ای باستانی در ۲۶ کیلومتری غرب شهر بوردور در جنوب آسیای صغیر.
- ۱۲- urartu: از اقوام باستانی در مجاورت امپراطوری ماد بوده که در تحویل و تحول فرهنگ ماد نقش اساسی داشتند.
- ۱۳- اقوام سکایی: اقوامی باستانی بوده که در مجاورت دولت ماد زارار توها می‌زیسته و به دست کیاکزادر مغلوب گردیدند.
- ۱۴- Adana.